

1. Úvod

Existence nepříliš početné řecké komunity v České republice je nejvyššími státními představiteli obou zemí často charakterizována jako jeden z nejdůležitějších mostů, které usnadňují kontakty mezi Prahou a Athénami. Řecká komunita v Čechách (která v roce 1991 získala status národnostní menšiny), však mezi starší, tzv. historické národnosti, jež po staletí obývaly české země, nepatří. Masový příchod Řeků do Čech se datuje až od roku 1948 a byl vyvolán řeckou občanskou válkou.¹ Konec druhé světové války znamenal pro většinu Evropanů konec jednoho dramatu. Nikoliv však pro Řeky, kteří se po dobu dalších čtyř let zmítali ve spárech bratrovražedné občanské války. Konec této nové války způsobil mimo jiné nedobrovolný odchod přibližně sta tisíc obyvatel Řecka do Sovětského svazu a jeho lidovědemokratických satelitů, včetně poúnorového Československa, kam se uchýlilo přes dvanáct tisíc řeckých emigrantů. Tímto vznikly v Československu, ale i v některých dalších státech střední a východní Evropy, nové řecké komunity, které jsou dnes považovány za nedílnou součást velké řecké diaspory. Příchod řeckých emigrantů do států střední a východní Evropy ve svém celku představuje pouze zlomek obrovské padesátimilionové migrační vlny, kterou způsobil druhá světová válka.

Migrace jakožto územní pohyb obyvatel je odjakživa přirozeným jevem lidské společnosti a zřejmě stejně starý, i když méně přirozený, je i fenomén uprchlictví. Otázky migrace a uprchlictví zůstávají stále aktuální a dnes zaznamenávají jistý „boom“ v oblasti společenských věd, především na poli působnosti sociální antropologie.² Tento nebývalý zájem o téma „migrace“ souvisí i s aktuálním děním v Evropě a v jejím sousedství, kde se ožívují obavy politických elit a široké veřejnosti z „migračního tlaku“.³ Přestože migrace ovlivnila směr výzkumu v různých sociálních disciplínách, včetně historiografie, kde je od devadesátých let minulého století zaznamenán jistý příklon k sociálním dějinám, zatím se žádný nový obor „migraciologie“ neobjevil. Zřejmě proto, že migrace představuje složitý a široký jev, pro jehož studium je nezbytná interdisciplinární spolupráce celé řady vědců: sociologů, antropologů, ekonomů, demografů a také historiků. Přirozeně i v oblas-

1 Podle výsledků sčítání obyvatelstva žilo v roce 1991 v České republice 3 379 osob řecké národnosti, v roce 2001 jich bylo 3 219. Český statistický úřad, *Obyvatelstvo podle národnosti v letech 1991 a 2001* [dokument ve formátu PDF], dostupný na: [http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002DD869/\\$File/Kapitola2.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002DD869/$File/Kapitola2.pdf) [cit. 20. 7. 2010]. Podle nejnovějšího sčítání lidu z r. 2011 počet osob řecké národnosti se snížil na 2 611.

2 Viz Jeremy Hein, „Immigrants and the State“, *Annual Review of Sociology* 19 (1993): 43–59.

3 Klaus J. Bade, *Evropa v pohybu: Evropské migrace dvou století*, překlad: Alexej Kusák (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005), 7–12.

ti konceptů zabývajících se fenoménem migrace neexistuje žádná teorie, která by byla úplná, nebo by měla dominantní postavení.⁴ Sociální vědci, již se věnují studiu migrace, operují s několika teoriemi, které jsou ovlivněny dobou vzniku, typem sledované migrace a též vlivem oboru, v jehož rámci vznikly.⁵

Až do sedmdesátých let minulého století převažovaly přístupy ovlivněné neoklasickou teorií, které kladly důraz na ekonomické příčiny vzniku migračních vln.⁶ Za hlavní příčiny, jež nutily migranty opustit svou zemi původu, považují tyto koncepty různé ekonomické faktory (*push factors*), např. nedostatek pracovních příležitostí nebo politické represe, a zároveň faktory, které přitahují migranty do cílových zemí (*pull factors*), např. vyšší výdělky nebo politické svobody. Jinými slovy, neoklasická teorie tvrdí, že příčiny migrace můžeme vysvětlit zákonem poptávky a nabídky, a vztahuje rozhodnutí k migraci na úroveň jednotlivce. Tyto přístupy byly zkritizovány právě kvůli jednostrannému zaměření na ekonomické parametry migrace s tím, že na rozhodnutí potenciálního imigranta má velký vliv jeho širší společenské prostředí (rodina, kmen).

Řada dalších badatelů v rámci fenoménu migrace od konce sedmdesátých let 20. století vychází z (neo)marxistické politické ekonomie a klade důraz na nerovnoměrné rozdělení ekonomické a politické moci v určitých oblastech světa s tím, že chudé země jsou využívány jako zdroje levné pracovní síly. Podle tzv. historicko-strukturálních přístupů⁷ imigranti kromě zvýšené nadhodnoty, kterou produkují, působí zároveň i jako odstrašující prostředek pro domácí pracující a jejich odborové organizace. I tyto koncepty, stejně jako předchozí neo-

4 Socioložka Michaela Vojtková uvádí celkem jedenáct teorií či přístupů, které se zabývají příčinami a následky mezinárodní migrace, mezi něž patří: neoklasické teorie, makro teorie, mikro teorie, nové ekonomické přístupy, teorie dvojího pracovního trhu, historicko-strukturální přístup, teorie světových systémů, teorie sítí, institucionální teorie, teorie kumulativní příčiny a teorie migračních systémů. Michaela Vojtková, „Teorie mezinárodní migrace“, *Sociologický Webzin*, č. 5 (2005). Článek ve formátu pdf dostupný na: http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/124_socioweb_5.pdf [cit. 14. 3. 2011].

5 Nicholas Van Hear, „Theories of Migration and Social Change“, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, č. 36 (2010): 1531–1536. Z české literatury o teorii migraci viz Dušan Drbohlav a Zdeněk Uherek, „Reflexe migračních teorií“, *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, č. 2 (2007): 125–141. Článek ve formátu pdf dostupný na: <http://web.natur.cuni.cz/ks-grsrsek/illegal/clanky/Uherek-Teorie.pdf> [cit. 14. 3. 2011], nebo Robert Stojanov, Jiří Novosák, Tomáš Drobík, Tadeusz Siwek, „Migrace jako globální fenomén“, *Mezinárodní politika*, č. 10 (2006): 15–17.

6 Jeden z nejreprezentativnějších teoretiků neoklasických přístupů je Michael Todaro. Viz Michael Todaro, „A Model of Labour Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries“, *American Review*, č. 59 (1969): 138–148.

7 Mezi nejcitovanějšími teoretiky těchto přístupů patří např. Stephen Castles a Godula Kosack, *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe* (London: Oxford University Press, 1973).

klasické teorie, jsou kritizovány za jednostranný důraz na analýzu ekonomických parametrů, i když z hlediska sociálních nerovností kapitalistického systému.

Kritika těchto dvou dominujících migračních konceptů vedla v devadesátých letech k vytvoření tzv. teorie sítě,⁸ která zdůrazňuje význam mezilidských vazeb mezi imigranty v migračním procesu, zejména vazeb osobních, přátelských či příbuzenských. Jedná se o pomoc, kterou poskytují již usazení imigranti nově příchozím v dané zemi. Ovšem ani tato teorie nemůže uspokojivým způsobem vysvětlit, co způsobuje vznik migračních vln mezi dvěma zeměmi. Proto se řada badatelů v poslední době pokouší o kombinaci hlavních rysů předchozích konceptů v jednom syntetickém modelu, který bude analyzovat migrace ve třech úrovních: na úrovni států či národů, dále na úrovni dalších institucionálních faktorů a také na úrovni jednotlivců.⁹

Zároveň se od osmdesátých let na různých západních univerzitách etablovala tzv. uprchlická studia (*refugee studies*).¹⁰ Výzkum uprchlíků ovšem začal již v meziválečném období a byl veden vědci z různých disciplín, kteří většinou pracovali s uprchlíky v zemích, kde byl tento problém zvláště vyostřen, jako například v meziválečném Řecku.¹¹ Práce, které byly publikovány po 2. světové válce, se zabývaly především dopady nuceného přemístění uprchlíků a pokoušely se vytvořit adaptační modely v novém prostředí.¹² Otázka uprchlíků se v minulém století objevila v souvislosti s rozkladem starých mnohonárodnostních říší a s následnou potřebou vytvořit nové státy podle principu *Jeden národ – jeden stát*.¹³ Miliony lidí musely opustit své domovy, protože se nechtě-

8 Viz Peter Mardsen a Nan Lin (eds.), *Social structure and network analysis* (Beverly Hills: Sage Publishers, 1992).

9 Viz např. Nana Oishi, „Gender and Migration: An Integrative Approach“, *The Center for Comparative Immigration Studies* (University of California, San Diego, 2002). Článek ve formátu pdf dostupný na: <http://escholarship.org/uc/item/0s04g29f;jsessionid=BFF68D5C244424CFF520898C1635BECA#page-1> [cit. 14. 3. 2011].

10 O etablování „refugee studies“ viz Barbara Harrell-Bond a Eftihia Voutira, „In Search of ‚Invisible‘ Actors: Barriers to Access in Refugee Research“, *Journal of Refugee Studies* (Oxford University Press, 2007): 281–298, nebo Liisa Malkki, „Refugees and Exile: From ‚Refugee Studies‘ to the National Order of Things“, *Annual Review of Anthropology*, č. 24 (1995): 495–523.

11 Jan Herman Burgers, „The Road to San Francisco: The Revival of the Human Rights“, *Human Rights Quarterly*, č. 14 (1992): 447–477. Z řecké literatury viz Kostas Kostis, „I ideologia tis ikonimikis anaptyxis: Oi prosfyjes sto mesopolemo (Ideologie ekonomického rozvoje: uprchlíci v meziválečném období)“, *Deltion Kentru Mikrasiatikon Spudon*, č. 9 (1992): 31–46.

12 V tomto ohledu jednu z nejcitovanějších studií představuje kniha antropoložky Liisy Malkki, *Purity and Exile: Violence, Memory and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania* (Chicago: The University of Chicago Press, 1995).

13 Ernst (Arnošt) Gellner, *Národy a nacionalismus*, překlad Jiří Markus, (Praha: Hříbal, 1993), 145–147.

ly smířit s tímto novým nacionalistickým konceptem jednonárodnostních států. Existence tak velkého množství lidí v nuzných podmínkách vytvářela tlak na Ligu národů, předchůdkyni dnešní Organizace spojených národů – OSN, nejen k zajištění jejich nejnnutnějších hmotných potřeb, ale i k zajištění potřebné legislativní ochrany. Časem uprchlíci stanuli v centru pozornosti nejen Organizace spojených národů, ale i celé řady dalších nevládních organizací. Teprve po skončení druhé světové války však došlo poprvé k přesnému vymezení dvou hlavních pojmů tzv. nucené migrace, tj. „uprchlík“ (*refugee*, řecky *prosfyjas*) a vnitřně přemístěné osoby (*internally displaced persons*).¹⁴

Nejvýstižněji vyjadřuje postavení uprchlíků tzv. *Úmluva o právním postavení uprchlíků* z roku 1951.¹⁵ Podle ní je „uprchlík osoba, která se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních, nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám, nebo i zastávání určitých politických názorů. Je neschopna přijmout, nebo vzhledem ke shora uvedeným obavám odmítá ochranu své vlasti.“ Z právního hlediska se uprchlíkem dotyčná osoba stává teprve po získání azylu v nějaké cizí zemi. Pro vládní administrativu jsou nejdůležitějším kritériem pro poskytování azylu již zmíněné „oprávněné obavy před pronásledováním“. Pro sociální pracovníky však nejdůležitější kritérium představuje skutečnost, že uprchlíci přetrhnou vazby s vlastní a hledají ochranu v jiném státě. Jakmile překročí hranice svého domovského státu, stávají se uprchlíky. Pokud hledají ochranu v jiném místě, které se nachází v rámci svého státu, jsou označováni jako vnitřně přemístěné osoby. Dosavadní bibliografie o fenoménu uprchlictví říká, že migranti, u kterých převažují ekonomické důvody k jejich migraci, jsou označeni jako imigranti, zatímco u uprchlíků mají převahu politické důvody.¹⁶ Jedná se o velice jednoduché, spíše intuitivní rozlišení a stává se, zvláště v dobách humanitární krize, že se státní administrativa a humanitární organizace často prou o to, zda konkrétní skupinu lidí, která žádá ochranu dotyčného státu, mají označit za imigranty nebo za uprchlíky. Důvodem je právě špatně definovatelný rozdíl mezi převažujícími politickými či ekonomickými

14 O poválečné kategorizaci uprchlictví viz Liisa H. Malkki, „Refugees and Exile: From ‚Refugee Studies‘ to the National Order of Things“, *Annual Review of Anthropology* 24, (1995): 495–523. O definici různých kategorií uprchlíků viz též webové stránky *Úřadu Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky – UNHCR* (www.unhcr.cz) nebo webové stránky *International Association for the Study of Forced Migration – IASFM* (www.iasfm.org).

15 Viz *Úmluva o právním postavení uprchlíků*, čl. 1, [dokument ve formátu PDF], dostupný na: <http://www.unhcr.cz/dokumenty/umluva-postaveni-uprchliku.pdf> [cit. 20. 12. 2010].

16 Barbora Harrell-Bond a Eftihia Voutira, „Anthropology and the study of refugees“, *Anthropology Today*, č. 4 (1992): 6–10.

kritérii. Ostatně odlišné jsou i pozice samotných posuzovatelů: u vládní administrativy převažují politické motivy a zájmy, u nevládních organizací sociální faktory. Nezávisle na tom, zda je otázka imigrace či uprchlictví posuzována jako politický, vojenský, humanitární či právní problém, týká se bezprostředně milionů lidí, ať už v zemích třetího světa nebo v samotné Evropě.¹⁷ V posledních dvaceti letech OSN a další humanitární organizace pro uprchlíky začaly prosazovat repatriaci uprchlíků jako přijatelnější řešení ve srovnání s možností integrace v zemi, která jim poskytla azyl, případně s možností jejich přesunu do další třetí země. Praktický přístup mezinárodních organizací ale i sociálních vědců, kteří se zabývají tzv. „refugee studies“, k uprchlíkům v poslední době zaznamenal důležitý odklon od poválečných přístupů.¹⁸ Obě skupiny nicméně vycházejí z předpokladu, že uprchlictví představuje problém, jistou anomálii, která musí být překonána a vyřešena korigujícími intervencemi. Je však překvapující, jak nedostatečně se odborná literatura o uprchlících zabývá politickými podmínkami nebo situacemi, které vytvářejí živnou půdu pro vznik masových migračních vln, ať už vnitřně přemístěných osob, nebo uprchlíků. Pozornost bibliografie zůstává dodnes nejspíš jednostranně zaměřena jen na sociální, právní nebo psychické dopady migrace na různé skupiny uprchlíků.

Zcela zvláštní kategorii uprchlíků představují političtí emigranti. Politická emigrace nepochybně patří k fenoménům, které jsou s novodobými dějinami spojeny už po staletí. V příslušné bibliografii o uprchlících však nenajdeme žádnou definici, která by jasně odlišovala status politického emigranta od statusu uprchlíka. Empirické rozlišení politických emigrantů od uprchlíků je především doloženo vysokou mírou angažovanosti prvně jmenovaných a úsilím o rozklad, pád a rozdrobení té vládní či státní moci, která jejich status zapříčinila.¹⁹ V novodobých dějinách neexistuje skoro žádný evropský národ, který by se nesetkal se zkušeností politické emigrace, ať už z pohledu „exportéra“ nebo „importéra“ emigrantů. Řada národně-osvobozeneckých nebo politických hnutí v evropských dějinách prošla exilovou zkušeností. Významní vědci, myslitelé nebo političtí vůdci strávili velkou část svého života jako exulanti či političtí emigranti. Jejich úsilí bylo někdy završeno úspěchem, jindy zas porážkou. Zkušenost politické emigrace je živou součástí dnešní doby, což nám ostatně

17 *Úmluva o právním postavení uprchlíků*, která poprvé stanovila status uprchlíka, se zpočátku geograficky vztahovala pouze na Evropu a na osoby, které se staly uprchlíky v důsledku vývoje před rokem 1951. Nové poválečné vlny uprchlíků ukázaly na potřebu zrušení geografických a časových omezení, která původně stanovovala *Úmluva*. To se stalo přijetím tzv. *Protokolu týkajícího se právního postavení uprchlíků* z roku 1967.

18 Barbara Harrell-Bond a Eftihia Voutira, „In Search of ‚Invisible‘ Actors“... 286–290.

19 Pavel Tigrid, *Politická emigrace v atomovém věku* (Kolín nad Rýnem: Index, 1974), 11.

připomíná i fakt, že řada bývalých aktérů exilových organizací se v nedávné minulosti podílela (či stále podílí) na vytváření politické scény v poválečné Evropě.

Pojmy diaspora, exil, imigrace a emigrace, popřípadě politická emigrace, jsou Řekům důvěrně známé již od dávných dob. Řekové jsou vedle Židů a Arménů považováni za národ tzv. klasické diaspory.²⁰ O tom ostatně svědčí i přítomnost asi šesti milionů Řeků ve 182 zemích, tj. mimo hranice dvou řeckých národních států: Řecka a Kypru.²¹ První písemná zmínka o pojmu „diaspora“ pochází z Thúkydidových *Dějiny peloponéské války*, kde se popisuje odsun a následný exil, který Athéňané uvalili na obyvatele ostrova Aigina.²² Pojem diaspora je v současné době používán obvykle v souvislosti s kolektivním rozséváním či rozptýlením jisté národní nebo náboženské skupiny, způsobeným většinou nějakou katastrofou, často politického charakteru, za předpokladu, že tato skupina si zachová nadále nejdůležitější rysy své identity.²³ Velká centra řecké diaspory v zahraničí byla vytvořena v různých etapách novodobých dějin, především v souvislosti s nastolením osmanské nadvlády a následně po vyhlášení nezávislosti prvního řeckého státu, který však ve svých hranicích zahrnoval jen malé procento Řeků, zatímco většina jejich krajanů zůstávala nadále mimo jeho hranice. Snaha o sjednocení všech Řeků pod stejnou státní střechu, tzv. Velká myšlenka (*Megali Idea*) představovala až do dvacátých let minulého století hnací sílu řeckého nacionalismu. Tato snaha byla dovršena v roce 1922 tzv. Maloasijskou katastrofou, která je dodnes považována – spolu s kyperskou otázkou – za největší trauma současných Řeků a je zařazena mezi největší etnické čistky v soudobých dějinách lidstva.²⁴ Téměř půl druhého milionu Řeků bylo „odsunuto“ z oblastí, kterou obývalo bezmála tři tisíciletí. Většina z nich našla nový domov v současném Řecku, zatímco další početně posílili již existující komunity řecké diaspory. Dějiny meziválečného Řecka jsou v tom smyslu především dějinami adaptace statisíců maloasijských uprchlíků v nové vlasti. Díky příchodu tolika uprchlíků Řecko změnilo podstatným způsobem svůj charakter, stalo se téměř jedno-národnostním státem. V řečtině zdomácnil pojem *prosfyjas*, který se stal synonymem maloasijských uprchlíků. Díky kladné roli, kterou

20 Ernst (Arnošt) Gellner, *Národy a nacionalismus...*, 116–119.

21 Anastasios Tamis, *Los Griegos de América Latina* (Athény: Ellinika Grammata, 2006), 7–13.

22 Thúkydídés, *Dějiny peloponéské války* (Praha: Odeon, 1977), kap. II, 27.

23 Z literatury ohledně řecké diaspory viz Ioannis Hasiotis, „Past and Present in the Modern Greek Diaspora“. In: Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan, Carolin Alfonso (eds.), *Religion, Identity and Diaspora* (London: Routledge Hastrup, 2004).

24 Renée Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus* (Oxford: Oxford University Press, 1998).

uprchlíci sehráli v meziválečné rekonstrukci Řecka, navíc pojem „uprchlík“ v řečtině dodnes nezpůsobuje negativní asociace a přítomnost uprchlíků není (nebo, přesněji, donedávna nebyla) vnímána jako faktor společenské či hospodářské nestability. Tento termín však není v řečtině používán pro označení dalších, případně nových skupin uprchlíků. Např. Řekové, kteří se vrátili do Řecka těsně před, nebo po rozpadu Sovětského svazu jsou označeni jako *neoprofyjes* (nově příchozí uprchlíci) nebo *rosopontii* (tj. uprchlíci řeckého původu z různých republik bývalého Sovětského svazu), zatímco uprchlíci, kteří se během nebo po skončení občanské války usadili v Sovětském svazu a v jeho satelitech, jsou označováni jako *politiki profyjes* (političtí emigranti).²⁵

V předválečné řecké historiografii se nesetkáme s pojmem politická emigrace. Dokonce ani těch málo Řeků, kteří byli v meziválečném období nuceni převážně z politických důvodů uprchnout do zahraničí, nepoužívali pro svou identifikaci pojem „politický emigrant“. Když Řekové v meziválečném období chtěli označit příslušníky ruské „bílé emigrace“, používali cizojazyčné označení „emigrés“. V novodobé řecké historii je termín „politikos profyjas“ používán téměř výlučně v souvislosti s odchodem přibližně sta tisíc Řeků po porážce Řecké demokratické armády (*Dimokratikos Stratos tis Elladas – DSE*) do pohoří Grammos v srpnu 1949. Jednalo se o masový odchod nejen komunistických partyzánů a členů jejich rodin či sympatizantů KS Řecka (*Kommunistiko Komma Elladas – KKE*), ale též o obyvatele různých oblastí severozápadního Řecka, které se dočasně ocitly pod kontrolou partyzánů, či dokonce o zajatce partyzánů z řad vládních tzv. „monarchofašistických“ vojsk. Tito emigranti nejdřív našli na krátkou dobu útočiště v Albánii, v Jugoslávii a v Bulharsku, tzn. ve státech, které měly společné hranice s Řeckem. Přítomnost tolika bojeschopných partyzánských jednotek těsně u řeckých hranic představovala, i přes jejich porážku, ohnisko trvalého nebezpečí pro athénský režim a ohnisko trvalého napětí mezi Východem a Západem. Proto vedení KKE se souhlasem Moskvy rozhodlo o evakuaci všech emigrantů z Albánie, která byla nejvíc z tzv. „frontových států“ vystavena nebezpečí řecko-americké invaze, z Jugoslávie a částečně i z Bulharska. Největší skupina řeckých emigrantů byla nasměrována do sovětského Uzbekistánu, zatímco další početné skupiny do ostatních

25 Tito lidé i po své repatriaci do Řecka ke své identifikaci nadále používají spíše označení „politický emigrant“, případně „bývalý politický emigrant“, než termín „repatriant“. Toto chování řecká sociální antropoložka Eftihia Voutira vysvětluje tím, že „lidé neodhazují svou identitu, aby získali novou, tak jak to dělají hadi se svou kůží“. Eftihia Voutira, „Anamesa se dyo patrides (Mezi dvěma vlastmi)“. In: Eftimios Papataxiarchis (ed.), *Peripeties tis Eterotitas. H paragogi tis politismikis diaforas sti simerini Ellada (Peripetie Jinakosti. Zformování civilizačních rozdílů v dnešním Řecku)* (Athény: Alexandria, 2007), 267–296.

lidovědemokratických států, přičemž druhá největší skupina, přes 12 000 osob, se dostala do Československa. Tato skupina emigrantů je předmětem této dizertační práce.

Pochopení života řeckých emigrantů v exilu představuje zajisté složitý problém a nelze ho chápat jinak než v kontextu a jako přímý důsledek řecké občanské války a nově se rodící války studené. Zároveň je třeba sledovat specifické okolnosti života řeckých emigrantů v hostitelských zemích střední a východní Evropy, cesty k vytvoření nové identity nebo způsoby, jak se tito lidé v podmínkách emigrace vyrovnali s pojmy vlast, národ či komunismus. Souhrnné studium řeckých emigrantských komunit v Sovětském svazu a v jeho satelitech ztěžuje okolnost jejich geografického rozptýlení. Řečtí emigranti byli rozeseti do států se stejným politickým systémem, ale také na území se zcela rozdílnými jazyky, tradicemi a kulturou i rozdílnou životní úrovní, ekonomickou situací či postojem vůči Sovětskému svazu. Emigrantské komunity si vytvářely rozdílné přístupy k místním společnostem či k vládnoucím kruhům hostitelských zemí. Například v některých krizových situacích (NDR 1953, Maďarsko 1956) se řečtí emigranti ztotožnili s přístupem Moskvy vůči majoritnímu obyvatelstvu dané hostitelské země. To mělo pak za následek, že se domorodé obyvatelstvo k řeckým emigrantům nechovalo příznivě, zatímco místní vlády ano.

KKE představovala pro emigranty určující faktor, který nejen že zapříčinil jejich emigraci, ale také připravil podmínky života v ní. Kupříkladu na základě rozhodnutí vedení KKE ve spolupráci s vedením bratrských stran v hostitelských zemích byla vybrána místa pobytu emigrantů, byly vytvořeny podmínky zaměstnanosti dospělých emigrantů, školy pro mladé, domovy pro přestárlé a invalidní emigranty atd. Na rozhodnutích vedení KKE závisely dokonce i některé stránky osobního života emigrantů, například korespondence s řeckými příbuznými v Řecku nebo v kapitalistické cizině, otázky uznání platnosti různých úředních listin či uzavírání právoplatných manželství. V emigrantech a v jejich komunitách vedení KKE vidělo svůj „lid“ a mohlo na něm uplatňovat svou moc. Proto řečtí komunističtí funkcionáři od počátku zavrhovali asimilaci emigrantů s místními majoritními společnostmi a rozhodli se pro zachování jejich národní identity – jak dále uvidíme nejen u Řeků – prosazováním zvláštního vlastenectví a současně pěstováním pocitu provizoria a dočasnosti v hostitelských zemích. Mezi Prahou a Taškentem bylo vytvořeno jakési imaginární socialistické Řecko, které nazval řecko-francouzský historik Ilios Yannakakis jako „refugee-land“.²⁶ Ve specifických podmínkách této imaginární země se

26 Ilios Yannakakis, „To oplo parapoda: I engatastasi ton politikon prosfyjon stis sosialistikes chores (K noze zbraň: rozmístění emigrantů v socialistických zemích)“. In: Eftihia Voutira, Vasi-

KKE chovala jako vládnoucí, ne-li přímo vítězná strana: měla svůj mocenský aparát z placených funkcionářů, speciální orgány a výbory pro udržování pořádku a kontroly v emigrantských komunitách, speciální aparát pro výuku mladých emigrantů. Disponovala také svými finančními prostředky, vlastnila nakladatelství, rozhlasovou stanici i noviny. Zároveň se však vedení KKE nemohlo vzdát svého strategického cíle: revoluce vedoucí k vytvoření socialistického Řecka. Pro funkcionáře KKE nebyl výsledek ozbrojeného konfliktu z roku 1949 přijat jako definitivní porážka, nýbrž jako dočasné stažení z válečné fronty. Dle stalinistického vůdce Nikose Zachariadise strana neutrpěla v pohoří Grammos zničující porážku; ztratila pouze jednu bitvu a emigranti měli představovat předvoj svého vojska pro příští, tentokrát již rozhodující bitvu. Tato politika „bojové pohotovosti“, známá podle hesla Zachariadise jako „k noze zbraň“, byla uplatňována minimálně až do roku 1956, tzn. až do doby, kdy byl Zachariadis direktivně sesazen. Pro athénské vlády představovala exilová KKE, a tím i veškerá politická emigrace v socialistických zemích zdroj stálého nebezpečí. Proto řecký ultrapravicový režim postavil KKE mimo zákon a přijal řadu represivních opatření, která minimálně do roku 1974 směřovala k násilnému potírání komunistického vlivu v zemi. Vedení KKE se ocitlo v paradoxní situaci: v exilu měla sehrát roli vládnoucí strany, zatímco v domovském Řecku byla stranou ilegální, jež se všelijakými sofistikovanými prostředky snažila ovlivnit vnitropolitickou situaci k svému prospěchu. Tato politická dichotomie řeckého komunistického vedení převažovala od roku 1949 a trvala až do roku 1974. Určovala priority KKE ve vztahu k politice v Řecku a hrála rozhodující roli v kontaktech, které udržovalo její vedení s Moskvou i s ostatními stranami bratrských zemí, včetně Komunistické strany Československa – KSČ.

Ze zpracování archivního materiálu vyplývá oficiální stanovisko komunistického Československa v otázce „spřátelených“ emigrantů žijících na jeho území a stejně tak i bipolární stanovisko řeckých politických elit ohledně emigrace v komunistických zemích na pozadí obecnější politicko-ideologické konfrontace studené války. Podrobnější analýza řecké emigrace v Československu spadá do současného trendu historiografie, jenž se snaží o přesun zájmu z vyšších politických elit neboli z politických dějin, na úroveň sledování regionů, konkrétních sociálních skupin, jinými slovy, na úroveň sociálních dějin. Výzkum řecké politické emigrace představuje velkou výzvu pro historiky a další sociální vědce, protože v životě emigrantských komunit došlo ke zkrí-

lis Dalkavukis, Nikos Marantzidis, Maria Bontila (eds.), *To oplo parapoda. Oi politiki prosfyjes tu elliniku emfyliu polemu stin Anatoliki Evropi (K noze zbraň. Politická emigranti řecké občanské války ve východní Evropě)* (Soluň: Ekdosis Panepistimiu Makedonias, 2005), 11–12.

žení historické zkušenosti sovětského komunismu s jeho řeckým pojetím. Tato otázka se v poslední době těší velkému zájmu ze strany studentů a mladých badatelů z různých společenských disciplín (historie, společenská antropologie, etnologie), o čemž ostatně svědčí i stále větší počet bakalářských a diplomových prací, které se zabývají nejen různými aspekty řecké občanské války, ale i života emigrantů.

Cílem této dizertační práce je přiblížit čtenáři dosud nedostatečně zpracovanou otázku komunity řeckých politických emigrantů v Československu prostřednictvím především primárních archivních materiálů. Autor této práce sleduje příčiny, které vedly ke vzniku řecké politické emigrace v Československu, analyzuje její počáteční vývoj a procesy vytváření nové identity emigrantů. Zejména však sleduje politické procesy uvnitř samotné emigrace pod úhlem poválečných dějin Komunistické strany Řecka v kontextu vývoje poválečného mezinárodního komunistického hnutí v bipolárním uspořádání světa. V těchto souvislostech časově i komparativně sleduje reflexi politiky KKE v domovském Řecku a zároveň dopady politického vývoje v Řecku i v Československu na život emigrantských komunit. Předkládaná práce se především soustřeďuje na příčiny dvou poválečných rozštěpení (1956–1958 a 1968) řeckých komunistů a na jejich dopad na komunity řeckých emigrantů, zejména těch, kteří se usadili v Československu, a ohlas těchto událostí ve vedení KKE i v samotném Řecku. Jedním ze stanovených cílů je prozkoumat dopady krizových politických situací (období destalinizace a pražského jara) na kompaktnost specifické komunity emigrantů. Autor zkoumá, nakolik složení a identita řeckých emigrantů potvrzuje dodnes obecně převládající stereotyp nejen u Čechů, ale i u Řeků, že se jednalo o uzavřenou komunitu pravověrných řeckých komunistů. Dále analyzuje sociální a právní postavení řeckých emigrantů v československé společnosti padesátých a šedesátých let a ožehavou otázku jejich repatriace. Zabývá se též postojem stranického a státního československého aparátu, ale i místních lidí k nejpočetnější komunitě politických emigrantů v Československu a k cizincům vůbec.²⁷ Práce se jen okrajově zabývá některými významnými osobnostmi z řad emigrantské komunity v Československu, které byly sice známé širší řecké veřejnosti, v době své emigrace se však stáhly do ústraní, ať už z vlastní vůle, nebo rozhodnutím vedení KKE. V tomto smyslu

27 Řecká emigrace představovala v podstatě asi polovinu všech cizinců, která v šedesátých letech žila v Československu. Podrobněji viz Jan Rychlík, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu – Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007), 60. Dále Doubavka Olšáková, „V krajině za zrcadlem – Političtí emigranti v poúnorovém Československu a případ Aymonin“, *Soudobé dějiny*, č. 4 (2007): 725–729.

nelze hovořit o vytvoření nějakých elit z řad řecké emigrace v Československu, které by výraznějším způsobem vstoupily do povědomí širší československé společnosti ve sledovaném období.

Pramennou základnu této dizertace tvoří rozsáhlé archivní fondy ústředního výboru Komunistické strany Československa – ÚV KSČ, které se nacházejí v pražském Národním archivu (NA Praha). Především ve fondech Mezinárodního oddělení ÚV KSČ, pod názvem „Řecká emigrace“, se nacházejí stovky roztříděných kartonů, ale též stovky nezpracovaného pramenného materiálu s rozličnými archiváliemi, které se týkají kontaktů KSČ a KKE a života řeckých politických emigrantů v Československu. Tyto materiály jsou tříděné poměrně přehledným způsobem až do roku 1962. Přes všechnu více méně přesnou evidenci je lidsky nemožné, aby jediný badatel prostudoval všechny dostupné fondy, už kvůli jejich obrovskému objemu. Tyto dokumenty se týkají politické situace v Řecku, cílů KKE, stavu stranického aparátu celkově nebo života organizace řeckých komunistů v Československu. Dále materiály hodnotí každodenní život emigrantských komunit, jako pracovní zařazení, vzdělávání, kulturní činnost, mládež, soužití Řeků a Slavomakedonců. (Podobně hodnotící zprávy psali též zodpovědní pracovníci MO ÚV KSČ pro práci s řeckou emigrací.) Velké množství dokumentů představují záznamy z různých návštěv vedoucích představitelů exilového vedení KKE v ústředí KSČ, kde s vysoce postavenými československými straníky probírali nejen politickou situaci v Řecku, ale i konkrétní otázky ze života emigrace v Československu. Témata jako politická situace v Řecku a podmínky života řecké emigrace v Československu se dotýkají většiny dokumentů z bilaterálních jednání funkcionářů KKE a KSČ, zatímco další fondy NA Praha jsou především věnovány dopadům vnitrostranických šarvátek uvnitř KKE. V podstatě se jedná o vzájemné propojování vrcholně politických postojů s každodenním životem emigrantů v socialistickém Československu, přičemž můžeme sledovat, jak se vzájemně prolínají politické dějiny se sociálně-kulturní rovinou, která vystupuje ještě výrazněji do popředí v šedesátých letech.

Prostudování archivních materiálů po roce 1962 bylo o to obtížnější, oč jsou mladší archivní fondy nezpracované. V nepřehledných složkách se nacházejí ledabyle uskladněné dokumenty, související nejen s řeckou emigrací, ale též všelijaké zprávy československých zastupitelských úřadů z Athén i z kyperské Nikósie, obchodní a kulturní smlouvy atp. Tyto nepřehledné archiválie se nicméně ukázaly jako nezbytné pro hodnocení života řeckých emigrantů v šedesátých letech a pro pochopení jejich postojů v kritickém roce 1968, kdy proběhlo nejen pražské jaro, ale též druhé rozštěpení KKE. Velmi významné dokumenty

důvěrného charakteru důležité pro pochopení otázek, jako jsou československá angažovanost v řecké občanské válce, oficiální vztahy mezi KSČ a KKE nebo vznik, rozmístění či pracovní zařazení řecké emigrace, se nacházejí v osobním archivu Klementa Gottwalda. Stejně důvěrné materiály, především bezpečnostního charakteru, se nacházejí v archivu Antonína Novotného. Z těchto fondů lze vyvodit, že československá Státní bezpečnost (StB) měla nejen přesné informace o sporech uvnitř řecké emigrace, ale dokázala podchytit i důležité pokyny řecké vlády ke svým zastupitelským úřadům v zahraničí. Existence těchto materiálů pro účely této práce částečně vynahrazuje neochotu vedení archivu řeckého Ministerstva zahraničních věcí otevřít své „citlivé fondy“ řeckým i zahraničním badatelům. Podobné je i stanovisko současného vedení Komunistické strany Řecka, které přestože klade velký důraz na výklad svých vlastních dějin, odmítá otevřít svůj archiv „neověřeným“ badatelům. V rámci československých archivů autor nedostal povolení nahlédnout do kartotéky řeckých emigrantů, která se nachází v Archivu Československého červeného kříže – ČSČK v souvislosti se zákonem o ochraně osobních údajů dosud žijících emigrantů. Za velice užitečné lze pokládat výsledky důkladného šetření, které podnikl Sociální odbor ČSČK mezi řeckými emigranty v polovině šedesátých let.

K ověřování důležitých dokumentů české provenience, ale i k přehlednější orientaci ve zpracovaných i nezpracovaných fondech NA Praha autorovi velkou měrou pomohly fondy athénskému Archivu soudobých sociálních dějin (*Archio Syghronis Kinonikis Istorias – ASKI*) a především dochovaná čísla emigrantského listu *Agonistis* (Bojovník), který vycházel od roku 1950 do roku 1977.²⁸ Ve třech šanonech archivu ASKI se nachází korespondence vedení KKE s ÚV KSČ od roku 1950 do roku 1971.²⁹ České archivy poskytují dobrý výchozí bod i v rovině osobních výpovědí, poněvadž obsahují mj. stovky dopisů – osobních výpovědí emigrantů, kteří v kritických obdobích, zvláště pak ve druhé polovině padesátých let, svěřovali své myšlenky, trápení, stížnosti či udání vedením řecké nebo československé

28 Nejkomplexnější archivní sbírka listu *Agonistis* se nachází v Národní knihovně ČR (Klementinum) s výjimkou „heretických čísel“ z roku 1968–1969, která jsou k dispozici v Ústřední knihovně Univerzity Palackého v Olomouci. Obsahu listu *Agonistis* se podrobněji věnuje příslušná podkapitola této práce.

29 Tyto materiály byly vyňaty z archivu KKE tzv. reformistickou skupinou Partsalidisovců po rozštěpení řecké strany v r. 1968. Partsalidisovci odvezli z rumunského Sibiu v podstatě asi 1/3 stranických materiálů, a následně dojednali s jugoslávským vedením dočasné umístění této části archivu ve Skopji. V době, kdy byl archiv ve Skopji, byly odcizeny citlivé materiály ohledně makedonské otázky. Nakonec se v roce 1988 archiv po složitých jednáních vrátil do Athén a dnes tvoří podstatnou část archivů ASKI (*Archia Syghronis Kinonikis Istorias*), které jsou přístupné badatelům. Naopak pro většinu badatelů zůstává dodnes uzavřená ta část archivu, která zůstala pod kontrolou ortodoxního KKE. Podrobněji o tom viz 5. kapitola této práce.

komunistické strany. V příslušných citacích inkriminovaných archivních materiálů, pokud se nejedná o veřejně známé politické osoby, autor přikročil k částečné záměně jmen nebo příjmení řeckých emigrantů, protože cílem je popsat konkrétní situaci či dokreslit atmosféru té doby, a ne veřejně odsoudit nebo zdiskreditovat prosté emigranty nebo jejich potomky. Zcela neznámou oblastí zůstávají české okresní archivy, zejména v oblastech s početnou přítomností řeckých emigrantů (Jeseník, Krnov, Trutnov, Brno, Liberec).³⁰ Do této práce je zařazeno jen velmi málo materiálu z dobového československého tisku, a pokud je československý tisk uveden, tak jen pro dokreslení situace. České archivní materiály mají v dizertaci jednoznačnou převahu, a zásadně tak ovlivnily i celkové pojetí předkládané práce, jež vycházela, alespoň zpočátku, z autorova řeckého vidění.

Avšak ani dochované písemné materiály neposkytují „hotové odpovědi“ a jejich pochopení vyžaduje důkladnou analýzu pramenů na základě chronologického postupu a s využitím dostupné odborné literatury. Ta nás uvádí do širších souvislostí a můžeme se s její pomocí dobrat k obecnějším poznatkům. Literatura, jež souvisí s řeckou politickou emigrací, psaná řecky i česky, se dá charakterizovat jako velice omezená, navíc existující studie většinou zůstávají pouze u analýzy příčin a dopadů občanské války v Řecku a otázkou politické emigrace se zabývají spíše okrajově. Celkem evidujeme na deset knižních titulů většinou autobiografického či literárně-publicistického charakteru, které se bezprostředně věnují otázce řecké emigrace. K těmto publikacím, které jsou níže podrobněji zhodnoceny, lze obecně říct, že až na výjimky postrádají potřebný odstup od líčení dobových událostí a převažuje v nich subjektivní pohled, který je často doprovázen romantickou snahou glorifikovat život emigrantů jejich „vřelým přijetím socialistickým Československem“. V průběhu analýzy pramenné základny, sekundární literatury či při různých formálních i neformálních setkáních s bývalými emigranty se autor nevyhnutelně musel vyrovnávat se dvěma protichůdnými tendencemi zabývajících se podstatou komunismu. První tendence vychází z pokusu kriminalizovat komunistickou ideologii doložením „zločinné dimenze komunismu“,³¹ zatímco druhá vychází se setrvačnosti či snahy opěvovat „epopej řeckého komunismu“³² či – v našem případě – „epopej řeckých emigrantů za socialismu“.

30 Výjimkou v tomto směru představuje publikace manželského páru Antuly Botu a Milana Konečného, *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989* (Praha: Řecká obec Praha, 2005). Nově také diplomová práce studentky Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové, Romany Vyvalové, *Řecká emigrace na Jesenicku*, 2009.

31 Stéphane Courtois a Nicolas Werth (eds.), *Černá kniha komunismu, zločiny – teror – represe*, přel. Zuzana Dlabalová, Jitka Kňourková, Helena Pešková (Praha – Litomyšl: Paseka, 1999), 29.

32 Viz např. Jorgos Margaritis, *O emfylios polemos (Občanská válka) I–II* (Athény: Vivliorama, 2000).